

tekst prethodno spomenutog predavanja Josipa Turčinovica (*Crkva u Istri*) održanog u porečkoj bazilici 8.4.1978. godine, prigodom spomenute proslave "Istarska crkva jedna" (CCP, god. XIV., br. 25., 1991., str. 220-224.).

U rubrici "Priopćenja" (CCP, god. VI., br. 10., 1982., str. 169.-171.) kratak je tekst Maksa Peloze *Deset godina istraživačkog rada na izvorima za život i rad Jurja Dobrile (1972-1982)* u kojem autor izvješćuje o vlastitim i drugim istraživačkim radovima te programu tadašnje JAZU oko izradbe cjelovitog djela posvećenog istarskom preporoditelju Dobrili.

Od priloga u kojima je središnje mjesto Istra i njezina crkvena i kulturna prošlost potrebno je spomenuti nekoliko recenzija sadržanih u rubrici "Prikazi i recenzije": *Božo Milanović, Moje uspomene*, Pazin 1979. (prikaz Ivica Tomljenovića, CCP, god. I., br. 1., 1977., str. 134.-136.); *Giuseppe Cuscito, Cristianesimo antico ad Aquileia e in Istria*, Trieste 1977. (prikaz Ivana Graha, CCP, god. IV., br. 6., 1980., str. 69.-71.); *P. Zovatto - P. A. Passolunghi, Bibliografia storico-religiosa su Trieste e l'Istria 1864-1974*, Roma 1978. (prikaz I. Graha, CCP, god. IV., br. 6., 1980., str. 71.); *Herman of Carinthia, De essentiis - a Critical edition with Translation and Commentary by Charles Burnett*, Leiden - Köln 1982 (prikaz Josipa Čurića, CCP, god. IX., br. 15., 1985., str. 118.-122.) i *Rudolf Keller, Der Schlüssel zur Schrift. Die Lehre vom Wort Gottes bei Matthias Flacius Illyricus*, Hannover 1984 (prikaz M. Mišerde, CCP, god. X., br. 17., 1986., str. 160.-162.).

Naposlijetku je potrebno spomenuti i nekoliko priloga koji, iako šire zasnovani, u svoj sadržaj djelomično uključuju i istarsku crkvenu problematiku. Od studija možemo izdvojiti rad Mihovića Bolonića *Iz korespondencije Dragutina A. Parčića* (CCP, god. V., br. 7., 1981., str. 29.-42.) u kojem se obrađuje Parčićeva ostavština čuvana u biskupskom ordinarijatu u Krku. Sadrži i pismo franjevca Josipa Turčića upućeno Parčiću, a u svezi s porečko-pulskom biskupijom i djelovanjem Jurja Dobrile kao tršćanskog biskupa, s prijedlogom da se porečko-pulska biskupija pripoji tršćanskoj te s mogućnostšću njenog proširenja na kreu biskupiju (str. 31.-36.). U radu *Izbor iz pisama upućenih Šimi Ljubiću* (CCP, god. X., br. 18., 1986., str. 117.-165.) Ivan Pederin donosi pismo koje Ljubiću upućuje Vjekoslav Spinčić, a odnosi se na njegovo putovanje Istrom i na tamošnje arheološke nalaze (str. 156.-157.). *Glagoljski prvotisci i pavlini* studija su Ćirila Petesića (CCP, god. XIII., br. 24., 1989., str. 27.-44.) u kojoj se autor dotiče razvoja i rasprostranjenosti glagoljice u Istri te tamošnjih pavlinskih samostana (sv. Marija na Jezeru, sv. Petar u Šumi, sv. Marija u Klavaru i sv. Marija u Kruni).

U rubrici "Kronika" objavljen je opsežan rad Branka

Fučića *Kulturno-povijesni vidovi glagoljske epigrafike* (CCP, god. V., br. 8., 1981., str. 135.-189.) koji ukazuje na razvoj i raširenost glagoljskih epigrafskih spomenika uzduž čitave istočnojadranske obale. U kataloškom opisu navedeni su podaci o niz spomenika s istarskog prostora: Plominski natpis, Grdoselski ulomak, Humski grafit, Ročki abecedarij i dr.⁸

Istarske teme u središnjem hrvatskom časopisu za proučavanje crkvene prošlosti na području Hrvatske svojim ukupnim brojem čine tek manji dio brojnih i dragocjenih priloga koji su ovdje objavljeni tijekom proteklih godina. No i pored te činjenice, potrebno je istaknuti njihovu tematsku raznovrsnost (grada, životopisi, prilozi o pojedinim problemima iz istarske crkvene povijesti) koja predstavlja značajno gradivo za poblize proučavanje crkvene prošlosti i sakralne baštine na tlu Istre. Pritom posebno možemo izdvojiti vrijedne priloge Ivana Graha u kojima je iscrpno obrađena građa iz Vatikanskog arhiva, što je zasigurno izvor od prvorazrednog značenja za proučavanje prošlosti istarskih biskupija. Građa o crkvi, istaknutim duhovnim osobama i sakralnoj baštini istarskog kraja bogata je i neiscrpna riznica za istraživački rad raznorodnih humanističkih disciplina. O tome najbolje svjedoče zanimljivi i izvorima prebogat dosadašnji radovi objavljeni u CCP. Oni su ujedno i poticaj za još sustavnije i plodonosnije istraživanje istarske crkve kroz prošle vijekove, u kojima bi ravnopravno bili uključeni predstavnici hrvatske, slovenske i talijanske historiografije.

Lovorka Čoralić

Henrik Tuma: PISMA. OSEBNOSTI IN DOGODKI (1893-1935). Zbral in uredil Branko Marušič s sodelovanjem Eve Holz, Borisa Gombača, Staneta Grande in Petre Svoljšak. Izdala Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU Ljubljana in Založba Devin Trst, 1994, 623 strani.

Obsežen in zahteven projekt - zgodovinskokritična izdaja korespondence dr. Henrika Tume - je po večdesetletnih priprava in intenzivnem delu, ki je potekalo od začetka sedemdesetih let dalje v okviru sedanjega Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU ter nemalo zapletih takšne in drugačne narave (glej Uvod, str. XII-XV), sedaj na razpolago v tiskani obliki in s potrebnim znanstvenim aparatom širši javnosti. Že skopi biografski podatki o Henriku Tumi (1858-1935) - odvetnik, politik, publicist, alpinist, domoznanski pisec - dovolj zgovorno kažejo, da imamo pred seboj izjemno osebnost, ki zasluži vsa pozornost. Verjetno je naključje hotelo, da izdaja *Pisem (1893-1935)* nekako sovпада s -

8 Usp. i prikaz Josipa Tandarića: Branko Fučić, *Glagoljski natpisi*, CCP, god. VII., br. 11., 1983., str. 120.-124.

stoletnico "prvega" Tumovega pisma in šestdesetletnico njegove smrti, zato je primerno, da v nekaj stavkih spomnimo na njegovo bogato življenje in delo, ki je pustilo globoke sledove še posebej med primorskimi Slovenci.

Rojen je bil v Ljubljani, kjer je obiskoval osnovno šolo in šest razredov gimnazije. Po opravljenem enoletnem tečaju na ljubljanskem učiteljsku je pričel službovati v Postojni (1876), vendar je bil - zaradi izjave, da bo Avstrija nekoč postala republika - odpuščen iz državne službe (1879). Iz Postojne, kjer se je po odpustu prezivljal kot domači učitelj in se učil tujih jezikov, je jeseni 1880 odšel v Trst. Tu se je v začetku leta 1881 zaposlil kot učitelj na nemški protestantski šoli in istega leta opravil maturo na tamkajšnji gimnaziji. Ker ni dobil stalne zaposlitve, se je H. Tuma "s težkim srcem", kot je sam zapisal, odločil za študij prava na dunajski univerzi, čeprav ga je bolj "mikala filozofija, filologija in zgodovina". Študiral je v letih 1881-85, se učil madžarsčine in slovanskih jezikov, ter aktivno deloval (kot tajnik) v društvu slovenskih dunajskih študentov Slovenija. Med študijem je služboval kot domači učitelj pri uglednih dunajskih družinah, predvsem po zaslugi odličnega znanja tujih jezikov (nemščine, italijanščine, francoščine, angleščine). Tam je tudi srečeval znane osebnosti avstrijskega javnega življenja (npr. grofa Taaffeja) in spoznal, kot je sam zapisal, "vso duševno mizerijo, ki je vodila veliko cesarstvo". Po štirih letih študija se je vrnil v Ljubljano in se zaposlil kot odvetniški pripravnik, vendar mu domače družbeno okolje ("ljubljanško omejeno življenje") ni ugajalo. Zato je oktobra 1887 vstopil v sodno prakso pri deželni sodišču v Trstu; s ponosom je zapisal: "jel sem prvi uradovati slovenski po vseh oddelkih tedanje preture". Medtem je Tuma opravil na Dunaju sodniški izpit in bil leta 1890 imenovan za sodnika v Tolminu, marca 1894 pa premeščen na goriško sodišče oziroma v Ajdovščino. Kljub nasprotovanju sodniške zbornice je ves čas vztrajal na uradovanju v slovenskem jeziku. Septembra 1894 se je poročil in se naselil v Gorici, kjer si je ustvaril dom in družino. Če je bil do tedaj bolj posredno povezan s politiko (aktivno se je udeleževal italijanskega življenja), je sedaj začel politično delovati v pravem smislu besede ("jeseni 1895 sem bil izvoljen... v deželni zbor in odbor"). V dilemi, ali naj vztraja v državni sodniški službi ali pa se odpove javnemu delovanju, je zaprosil za upokojitve. Po upokojitvi (oktobra 1897) je odprl v Gorici lastno odvetniško pisarno (1901), ki je delovala do leta 1924, razen v letih med svetovno vojno 1915-1918, ko je živel in delal v Trstu. Leta 1924 mu je fašistična oblast zavrnila vpis v italijansko državljanstvo, zato se je preselil v Ljubljano in tu deloval do svoje smrti aprila 1935.

Tumovo aktivno politično delovanje se prične leta 1895. Njegov prihod v goriški deželni zbor in nato njegova izvolitev v deželni odbor je radikalizirala slovensko politiko na Goriškem. Tuma je deloval dosledno in

vsestransko. Dosegel je, da je akcijska družba Vipavske železnice prešla v slovenske roke, preosnoval je Goriško ljudsko posojilnico, ustanovil Trgovsko obrtno zadrugo, Pevsko glasbeno društvo, Obrtno društvo in Solkansko mizarsko zadrugo, bil je pobudnik ustanovitve Goriškega šolskega doma, in še bi lahko naštevali. Ker je Tumovovo dosledno vztrajanje na slovenskem programu v goriškem deželni zboru onemogočala italijanska večina, je v imenu slovenskih poslancev 3. februarja 1897 proglasil abstinenco deželnega zbora, ki se je končala po dveh letih. Tedaj je Tuma kot organizator liberalnega tabora na Goriškem ustanovil narodnonapredno stranko. Po razprtijah v vodstvu stranke se je Tuma v letih 1901 in 1902 umaknil iz izvršilnega odbora narodnonapredne stranke ter iz vseh zadrug in društev, ki jih je dotlej ustanovil ali vodil. V letih 1903-1908 je Tuma živel v obdobju, ki ga v spominih imenuje "idejna preosnova". To so leta, ko se je distanciral od dnevne politike, čeprav je obranil stike s tržaskimi narodnjaki pri Edinosti, vse bolj pa se je spogledoval z levoliberalnimi in socialističnimi pogledi ter se lotil publicističnega dela. Že v tem obdobju se je uveljavil kot pomemben politični publicist. Tako je v Našem listu (1906) podal prikaz slovenskih političnih razmer, in bil še posebno kritičen do obeh političnih ideologij (liberalizma in klerikalizma), ki sta obvladovali slovenski politični prostor. Na tem mestu nikakor ne gre prezreti brošure Jugoslovanska ideja in Slovenci (1907), kjer je Tuma postavil - izhajajoč iz stališča o skupnem in različnem - zahtevo po enakopravnem položaju Slovencev v morebitni združbi z drugimi jugoslovanskimi narodi ter videl prav v gospodarski moči primorskih Slovencev pogoj za njihovo uveljavitev na tem prostoru, še posebno v Gorici in Trstu. V tem kontekstu je razumeti tudi njegovo zahtevo po nujnosti ustanovitve dvojezične univerze v Trstu, zahtevo, ki ni uresničena niti po devetih desetletjih!

V času svoje "idejne preosnove" se je Tuma pravzaprav odločal bodisi za ustanovitev svoje lastne politične stranke bodisi za vključitev v eno izmed obstoječih strank. Njegov vstop v Jugoslovansko socialdemokratsko stranko (JSDS) marca 1908 je vzbudil veliko pozornost v slovenski politični javnosti, saj je bil Tuma že močno uveljavljena politična osebnost. V JSDS bo Tuma prevzel vlogo ideologa stranke: "Kakor sem v prejšnjem političnem življenju zavzemal stališče, da je moja naloga vplivati na ljudstvo v demokratičnem avtonomnem smislu, tako mi je tudi v socialni demokraciji šlo za vzgojo delavstva... vendar sem uvidel kot prvo nalogo vsakega marksista, vzgajati delavce, da temeljne nauke marksizma prav razumejo". Kot socialdemokrat je Tuma zagovarjal avstromarksistično rešitev slovenskega narodnostnega vprašanja ter se zavzemal za vključevanje kmetov v socialdemokratske vrste. Januarja 1910 se je kot delegat slovenskih socialdemokratov udeležil znane balkanske socialdemokratske konference v Beogradu, ki je sprejela resolucijo o federativni rešitvi

balkanskega vprašanja na demokratični podlagi. Leta 1913 je prevzel od A. Dermote urejanje socialne revije Naši zapiski, ki dobiva pod Tumovim uredništvom vse bolj značaj socialistične revije. Položaj Tume se je v JSDS z odhodom strankinega prvaka Etbina Kristana sredi leta 1914 v ZDA še okrepil, saj je dosegel, da so sedež stranke preselili iz Ljubljane v Trst. Med svetovno vojno je zavzel pacifistično internacionalistično stališče in upal, da bo pozitiven rezultat vojne priznanje avtonomije malim narodom. Nastali spor med "mladimi" in "starimi" znotraj JSDS v letih 1917-1918, v katerem je zmagala struja "mladih" na čelu z Antonom Kristanom, je pomenil za Tumo svojevrstno razočaranje. Ker se Tuma ni strinjal niti z oportunistično pozicijo "mladih", ki narodnoosvobodilnih teženj niso združevali s socialnoosvobodilnimi, niti s strankino politiko podrejanja nacionalističnemu meščanstvu, je izstopil iz vodstva JSDS. V letu 1918 je opazno zlasti njegovo angažiranje okrog tržaškega vprašanja; odklanjal je nacionalistični pristop v reševanju tega vprašanja in zagovarjal proglasitev "nezavisne mestne republike", obenem pa očital tržaškemu delavskemu gibanju, da je zamudilo priložnost, da ob koncu vojne okliče "svobodni Trst". Zaradi nezadovoljstva z uradno politiko JSDS se je lotil vzpostavljanja socialistične organizacije v Slovenskem Primorju. "Jeseni 1919 sem povzročil, da se je JSDS na Primorskem razpustila ter združila z italijansko stranko v kraljevini. Vsled razkoša med socialisti in komunisti sem se jeseni 1920 odtegnil političnemu delu, ter zakopal v svojo pisarno in literarno delo. Dobro mi je šele sedaj. Po prepričanju sem komunist, ker vidim v svetovni zgodovini po krščanstvu v komunizmu veliki politični, socialni sistem, ki edini more dvigniti človeštvo." Po razcepju med italijanskimi socialisti in komunisti (1921), Tuma v naslednjih letih ni član nobene izmed političnih strank.

Ko se je Tuma poleti 1924 iz Gorice, kjer je preživel trideset let, preselil v Ljubljano, je bilo to zanj zelo boleče, saj je bil na Gorico zelo navezan; še leta 1925 je razmišljal, da bi se z družino preselil v Rusijo. V Ljubljani je nadaljeval z odvetniško prakso, mnogo pisal (od politične in družboslovne publicistike do književnih, historiografskih, domoznanskih in planinskih spisov) ter se ukvarjal z organizatorskim in mentorskim delom v društvih (Slovensko planinsko društvo, Prijatelj prirode, Svoboda...). Leta 1929 je izdal knjigo Imenoslovje Julijskih Alp, naslednje leto pa knjigo Pomen in razvoj alpinizma, medtem ko je v rokopisu ostala njegova alpinska terminologija. Pisal je tudi spomine, ki so izšli posmrtno (Iz mojega življenja, 1937).

Pričujoče delo prinaša 1153 pisem, ki so nastala med leti 1893 (pisma Mariji Gianola, bodoči soprogi) in 1935, ko je H. Tuma umrl. Ob tem je potrebno povedati, da je Tuma od leta 1894 skrbel za osebni arhiv in vso korespondenco (pisma korespondentov in kopije njegovih pisem); del tega gradiva mu je med svetovno

vojno zgorel: "Že v začetku svojega političnega nastopanja sem mislil, da bom kdaj dajal javnosti račun o svojem delu, in sem zaradi tega skrbno hranil razne listine, zapisnike in liste. A skoraj ves moj bogati arhiv z ogromnim gradivom o društvenem, združnem in kulturnem delu na Goriškem je vzela vojna". V Pismih so vsi prejemniki in odposiljalji (568 osebnih imen, organizacij in časnikov) - navedeni v abecednem vrstnem redu. Tumova pisma so objavljena v vsebinsko neokrnjeni obliki (popravljeni so le očitne tipkarske napake), v jezikih, v katerih so bila napisana (slovenščini, nemščini, italijanščini, angleščini, francoščini, ruščini, češčini, poljščini, srbohrvaščini), ter s potrebnimi opombami, kjer so pojasnjene osebe, problemi in dogodki, ki jih pisma opisujejo in navajajo. Že bežen pogled na kazalo osebnih imen oziroma Tumovih korespondentov (Viktor Adler, Otto Bauer, Anna Frey, Giacomo Matteotti, František Modraček, Karl Renner, Dimitrije Tucovic...), samo potrjuje že večkrat izrečeno trditev, da je bil Henrik Tuma nedvomno eden najprodornejših Slovencev vseh časov.

V tem kontekstu lahko samo pritrdimo besedam prof. Jožeta Pirjevca v Spremni besedi, v kateri opozarja na široo vrednost izdanega dela: "... Henrik Tuma se ni samo zavedal prelomnosti časa, v katerem je živel, temveč je znal v njem oblikovati svojo misel in akcijo na izviren in zavzet način: vzgojen v liberalnem duhu, je zgodaj razumel pomembnost socialnih vprašanj modernega delavca in kmeta in se z vsem žarom svojega močnega temperamenta zavzel v njun prid, pri čemer mu je uspelo povezati angažiranost za socialno pravičnost, narodno dostojanstvo in demokratično ureditev v harmonično celoto... Branje Tumovih pisem je prilika za razumevanje slovenske, avstrijske in evropske družbe na začetku stoletja pa tudi za razmislek o poteh in stranpoteh, ki smo jih prehodili od časa, ko so nastala. Gre za izjemen dokument včerajšnjega, ali bolje, predvčerajšnjega sveta, ki se vključuje v zakladnico naše nacionalne dediščine kot dragoceno pričevanje o prelomnem in burnem zgodovinskem trenutku, ko sta bila Gorica in Trst še krepko vpeta v politično, kulturno in socialno tkivo slovenskega naroda. Tudi v tem smislu so Tumova pisma dragocena, saj nam pričajo, kako zelo se je naš bivanjski prostor zožil zaradi novih meja, ki jih je prinesel propad habsburške monarhije..."

Avgust Lešnik

Zorko Jelinič: *POD SVINČENIM NEBOM, SPOMINI TIGROVSKEGA VODITELJA*, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1994, 248 str.

Zorko Jelinič brez dvoma sodi med pomembne osebnosti primorske zgodovine 20. stoletja. V svojem relativno razgibanem življenju (trinaest let mu je poleg